

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ СЛУХАЧІВ (КУРСАНТІВ) ВВНЗ

В статті визначено психолого-педагогічні основи індивідуалізації процесу навчання слухачів (курсантів) як актуальної проблеми загальної та професійної підготовки з огляду на індивідуальні запити, всебічне вивчення і знання індивідуально-психічних особливостей.

В статье определены психолого-педагогические основы индивидуализации процесса обучения слушателей (курсантов) как актуальной проблемы их общей и профессиональной подготовки с учетом индивидуальных запросов, всестороннего изучения и знания индивидуально-психологических особенностей.

In the article definite pedagogical foundations of individualization of process of teachings of listeners as an issue of the day them general and professional preparation, taking into account individual queries, comprehensive study and knowledge of them, individually psychical features.

Модернізація вищої освіти України, спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості, самоосвіти, відтворення і зміцнення інтелектуального потенціалу, підвищення загальнокультурного та професійного рівня, має за мету суттєве підвищення ефективності педагогічного процесу, підготовки суб'єктів навчання до самостійної творчої діяльності. В цьому контексті актуальним є синхронізація означених змін та усвідомлення всіма учасниками навчально-виховного процесу важливої ролі самовдосконалення особистості, що має бути і функцією, і результатом її навчально-пізнавальної діяльності, а не тільки зовнішньо створених педагогічних проектів.

Ціла плеяда вітчизняних та зарубіжних мислителів-педагогів минулого – М. Бердяєв, М. Монтессорі, Ж. Піаже, Й. Песталоцці, С. Русова, Ж. Сарт, Г. Сковорода, Л. Толстой, К. Ушинський, Ф. Фребель, С. Френе, Т. Шацький та ін. наголошували на необхідності цінування кожної людини, глибокому знанні її індивідуальних особливостей, розвитку у наставників-вихователів необхідних для цього педагогічних здібностей та якостей. На сучасному етапі розвитку педагогічної думки та практики це питання набуло ще більшої актуальності. Зокрема, В. Андрущенко зазначає, що сьогодні ми не можемо навчати, як вчора, тому що світ стає іншим, а отже, учитель має йти з учнем на діалог, на дискурс, він має бачити суб'єкта, рівного собі і навіть більш перспективного, тому що він стоїть на плечах того покоління, яке називається старшим [1, с. 28].

Науковцями – В. Андрущенко [1], І. Бехом [2], В. Володько, М. Солдатенком [3], С. Гончаренко [4], С. Сисоєвою [5] та ін.

здійснюються активні пошуки нових педагогічних технологій, які зорієнтовані на формування творчої особистості. Мова йде скоріше не про удосконалення навчально-виховного процесу, а про розробку нової концепції навчання, в якій всі її складові спрямовані на особистісно-орієнтований розвиток майбутнього фахівця, формування його як творця, здатного не лише самостійно здобувати знання, а й реалізувати їх відповідно до практичних вимог. Проте теоретичне обґрунтування та практична реалізація форм і методів навчально-виховного процесу, які є певним внеском у розвиток творчої активності слухачів (курсантів) вищих військових навчальних закладів (далі – ВВНЗ) перебуває на етапі становлення. Ряд важливих аспектів даної проблеми залишається не висвітленими. Не розроблено інтегрованої теорії розвитку індивідуальності, яка б поєднувала теорію індивідуального та особистісного розвитку, не чітко визначається сутність та зміст таких понять як “індивідуалізація освіти”, “індивідуальний підхід”, “індивідуалізація особистості” тощо. Тому метою даної статті є визначення психолого-педагогічних основ індивідуалізації процесу навчання слухачів (курсантів) ВВНЗ як актуальної проблеми їх загальної та професійної підготовки.

Науковці В. Володько та М. Солдатенко [3] розкривають технологічні характеристики процесу індивідуалізації навчання. Проте необхідно означити умови, які б слугували підґрунтям змістовного наповнення системи взаємодії “викладач-слухач”.

Відомо, що головна функція викладача в традиційній педагогіці полягає в наданні слухачам певної, наперед визначеної програмою навчальної дисципліни, суми знань. І навпаки, гармонійне поєднання в

професійній діяльності викладача елементів інноваційної та традиційної педагогіки перетворює його в методолога самоосвітнього процесу, який має чітко окреслене гуманістичне спрямування. Педагог в цій системі виконує роль консультанта, основними завданнями якого є: на початковому етапі педагогічної взаємодії – максимальна мотивація слухача на активну пошукову діяльність, а потім – постійна допомога в розробці подальшої стратегії пошуку. Отже, науково-педагогічний працівник в такій системі повинен володіти двома надзвичайно важливими вміннями: психологічно обґрунтовано здійснювати мотивацію дослідницької активності слухача і в подальшому здійснювати корекцію цієї активності в часі та проводити консультаційну роботу в ситуаціях, до яких слухач може бути не готовим. Важливою особливістю діяльності викладача в цьому контексті є те, що сам він разом зі слухачами знаходиться в позиції активного незнання. Йдучи разом зі слухачами невідомим наперед “маршрутом пізнання” науково-педагогічний працівник постійно відкриває нове і для себе. Значення індивідуального навчання, як однієї з форм організації педагогічного процесу в реалізації означеної концепції, полягає не лише в досягненні високих результатів у засвоєнні знань слухачами, а й в розвитку особистісних якостей.

У сучасній дидактиці для розкриття змісту індивідуальної форми навчання існують поняття “індивідуалізація навчання”, “індивідуальний розвиток”, “індивідуальний підхід”, “індивідуалізація процесу навчання”, “системи індивідуалізованого навчання”, “індивідуальне навчання” та ін.

В. Володько [6, с. 86] визначає поняття “індивідуалізація навчання” як організацію такої системи взаємодії між учасниками процесу навчання, коли якомога повніше враховуються і використовуються індивідуальні можливості кожного, визначаються перспективи подальшого розумового розвитку та гармонійного вдосконалення особистісної структури, відбувається пошук засобів, що компенсували б наявність недоліків і сприяли формуванню індивідуальної особистості. В дослідженні В. Крутецького [7] “індивідуалізація навчання” трактується як максимальне наближення процесу навчання до оптимальної моделі, коли кожен студент працює у зручному для нього темпі, манері, що відповідає його загальній підготовці, здібностям, обсягу оперативної пам’яті,

рисам характеру та емоційному стану. На нашу думку, індивідуалізацію навчання необхідно розглядати також як дидактичний принцип, що зумовлює необхідність в процесі навчання диференціювати змістовий та технологічний компоненти педагогічного процесу з огляду на індивідуальні запити слухачів, всебічне вивчення і знання їх індивідуально-психічних особливостей тощо.

Індивідуалізація навчання є одним із важливих чинників індивідуального розвитку особистості. С. Гончаренко [4, с. 143-144] розглядає індивідуальний розвиток як процес формування індивіда упродовж всього життя. Це дає змогу зробити висновок про те, що одним з основних принципів сучасної педагогіки виступає індивідуальний підхід у навчанні, реалізація якого сприятиме індивідуальному розвитку особистості. Так, Г. Костюк [8] розглядав індивідуальний підхід як складову методики навчальної діяльності, що націлює педагогів не орієнтуватися на середнього слухача в навчанні, а враховувати індивідуальну своєрідність кожного. Але разом з тим потрібно наголосити на тому, що не можна індивідуальний підхід зводити до пристосування навчання до індивідуальних особливостей слухачів, а потрібно забезпечувати максимальний розвиток їх якостей, спонукати до творчої пізнавальної самостійної діяльності у здобутті необхідних знань, навиків, умінь. Педагог має створити оптимальні умови для розкриття можливостей особистості слухача, зокрема шляхом гуманних стосунків, що мобілізує його творчий потенціал, формує впевненість у своїх силах і, таким чином, зумовлює процес інтенсивного засвоєння навчального матеріалу, викликає стійкий інтерес до вивчення навчальної дисципліни. Якщо слухачі, працюючи індивідуально, постійно сприйматимуть інформацію, яка має безпосереднє відношення до їх майбутньої діяльності, то відповідно будуть достатньою мірою вмотивованими і матимуть досить стійкий стимул до виконання визначених навчальних завдань.

Організація навчально-виховного процесу, при якій вибір способів, прийомів, темпу навчання враховує індивідуальні особливості суб’єктів навчання, рівень розвитку їхніх здібностей, визначається поняттям індивідуалізації процесу навчання, а системи навчання, які організують індивідуальний темп засвоєння навчального матеріалу спільної для даного контингенту програми, викристалізуються в системи

індивідуалізованого навчання [4, с. 142]. Створення систем індивідуалізованого навчання було детерміновано потребою пристосувати темп і режим навчальної діяльності до індивідуальних особливостей тих, хто навчається. В історії педагогіки обґрунтування систем індивідуалізованого навчання здійснювалося за трьома напрямками: організація індивідуального режиму навчальної діяльності, поєднання режиму індивідуалізації і змісту навчальної діяльності з груповою діяльністю, створення спеціальних навчальних матеріалів. В цьому контексті індивідуальне навчання розглядається нами як одна з форм організації навчально-виховного процесу. Так, відповідно до Інструкції про організацію освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах Збройних Сил України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України [9] індивідуальне навчання застосовується у вигляді індивідуальних навчальних занять, що проводяться з окремими слухачами (курсантами), які виявили особливі здібності в навчанні та схильність до воєнно-наукової роботи і творчої діяльності, з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття індивідуального творчого обдарування; консультацій, які можуть бути індивідуальними або проводитися для групи слухачів (курсантів); самостійної роботи слухачів (курсантів), яка є основним засобом засвоєння навчального матеріалу і здійснюється з метою виконання індивідуальних завдань з навчальних дисциплін (курсів роботи, розрахунково-графічні роботи, реферати тощо), воєнно-наукових і атестаційних робіт, підготовки до майбутніх занять та контрольних заходів, формування у слухачів (курсантів) культури розумової праці, самостійності та ініціативи у пошуку та набутті знань.

Розгляд сутнісних характеристик індивідуальної форми навчання у вищій школі, в т.ч. вищій військовій школі, як свідчать узагальнення поданих вище визначень, був би неповним без уточнення поняття індивідуальності та особистості.

С. Гончаренко трактує поняття "індивідуальність" як сукупність рис, що визначають самобутність людини, її відмінність від інших людей; своєрідність психіки та особистості індивіда, неповторність [4, с. 144]. Індивідуальність проявляється в рисах темпераменту, характеру, у специфіці інтересів, якостей

перцептивних процесів і інтелекту, потреб і здібностей індивіда.

Б. Ананьєв пропонує розглядати індивідуальність як особистість з притаманними тільки їй унікальними своєрідними характеристиками, як певний напрям розвитку особистості, що супроводжується появою нових властивостей внаслідок комплексу причин [10], а І. Семенов – як сукупність неповторно своєрідних рис та особливостей людини, що відрізняє її від інших людей [11].

За теорією А. Петровського [12] індивідуальність визначається як прояв особистості через неповторну сукупність психологічних особливостей і включає в себе характер, темперамент, особливості психічних процесів, почуття та мотиви діяльності, сформовані здібності; як певна комбінація окремих ознак, отриманих людиною за спадковістю. Дані ознаки він розділяв на домінуючі і підлеглі. За його теорією, якщо вроджені задатки не розвивати під впливом того чи іншого фактора, то вони атрофуються. Розвиток індивідуальності здійснюється поступово і послідовно, він не є прямолінійним, може допускати відхилення і зупинки. Отже, існує нерозривний зв'язок між духовними і фізичними особливостями людини, а також між окремими сферами психічного – емоційною, вольовою, розумовою.

Аналізуючи подані наукові підходи, можна зробити висновок, що поняття особистості та індивідуальності взаємопов'язані між собою. За С. Гончаренком [4, с. 243] особистість трактується як конкретна, цілісна людська індивідуальність у єдності її природних і соціальних якостей. Це індивід як суб'єкт соціальної діяльності. Тому з нашої точки зору особистість – це певне поєднання духовних, психічних, психофізіологічних, соціально-психологічних властивостей: спрямованості (потреб, мотивів, інтересів, світогляду, переконань тощо), рис темпераменту та характеру, здібностей, особливостей психічних процесів (відчуття, сприймання, пам'яті, мислення, уяви, уваги, емоційно-вольової сфери).

Оскільки основним видом діяльності слухачів (курсантів) є навчання, в процесі якого розвиваються не тільки знання, уміння і навички, але й здібності, настанови, вольові та емоційні якості, то ми можемо говорити про саморозвиток слухача (курсанта) в цьому процесі, а індивідуалізація навчання виступає як засіб розвитку його індивідуальності та

особистості. а в навчальному процесі – створення мотиваційного настрою, атмосфери співпраці та взаєморозуміння.

На нашу думку, високий рівень мотивації є основним психологічним фактором, котрий збуджує інтерес до навчання, розвиваючи у слухачів (курсантів) здатність до самостійного одержання знань і виступає як система мотивів [4, с. 217]. С. Гончаренком [4, с. 217] оптимізація досягнення навчальної мети пов'язується, насамперед, з певними емоціями, які визначають спрямованість даної активності. У сукупності вказані фактори ведуть до вольової дії, яка спонукає суб'єкта до конкретних форм діяльності.

У структурі мотивації В. Мерлін [13, с. 28-63] виділяє перш за все первісний фактор – стан потреби та її усвідомлення. Усвідомлена потреба є важливим фактором актуалізації мети за умови переконаності особистості в її досягненні.

Мотиви можуть бути як пізнавальними, так і соціальними. Якщо слухач (курсант) спрямований на зміст навчального предмета, то можна говорити про наявність в нього пізнавальних мотивів. Якщо ж виражена спрямованість на спілкування в ході навчання, то у нього переважають соціальні мотиви. Нами встановлено, що пізнавальні мотиви можуть мати різні рівні: широкі пізнавальні мотиви (орієнтація на оволодіння новими знаннями, фактами, закономірностями), навчально-пізнавальні мотиви (орієнтація на засвоєння способів здобування знань, прийомів самостійної роботи), мотиви самоосвіти (орієнтація на опанування додатковими знаннями і побудови спеціальної програми самовдосконалення). Соціальні ж мотиви можуть мати як широкі соціальні мотиви (обов'язок, відповідальність, розуміння значимості навчання), так і вузькі соціальні мотиви (прагнення зайняти певну позицію у відносинах з колегами, отримати їх схвалення). Різні мотиви мають неоднакові прояви у навчальному процесі. Наприклад, широкі пізнавальні мотиви проявляються в схваленні рішення навчальних завдань, у звертаннях до викладача за додатковою навчальною інформацією, навчально-пізнавальні – у самостійних діях, у пошуку різних способів вирішення проблемних завдань, мотиви самоосвіти виявляються у спілкуванні з викладачем з приводу раціональної організації навчальної праці тощо. Встановлено, що сильна мотивація призводить до станів афектів, стомлюваності,

коли мотиви, прагнення, наміри, бажання, потреби суб'єкта навчання не задовольняються в процесі навчальної діяльності. Типовими є мотиваційні конфлікти, коли не співпадають мета і конкретні результати, які отримує слухач (курсант), коли завдання однотипні, не викликають інтересу. Спад мотивації у слухачів (курсантів) може викликатися дублюванням тем програми (робочої програми) навчальної дисципліни, відсутність у завданнях елемента творчості. Тиск викладача на слухачів (курсантів), завдяки якому він намагається покращити рівень їх знань, може викликати зворотню реакцію – відверте небажання працювати, а тим більше активно й творчо. Отже, відсутність мотивуючих механізмів свідчить про неорганізованість і низьку ефективність викладання. У зв'язку з цим виникає необхідність подолати і певною мірою компенсувати обставини, що негативно впливають на ставлення до індивідуальної роботи та її результатів. З цією метою пропонується максимально пов'язати та узгодити зміст і характер індивідуальної роботи з найбільш глибокими та значущими мотивами діяльності слухачів (курсантів). При цьому важливим є характер навчального завдання, щоб слухачі (курсанти) були переконані, що від якості його виконання залежатиме рівень їх кваліфікації, професіоналізм, а тому підвищуватиметься зацікавленість, мотивація, відзначатиметься більш серйозне й відповідальне ставлення до індивідуальної роботи. Викладач повинен створити сприятливу обстановку на навчальних заняттях для успішного засвоєння знань, навиків, умінь слухачами (курсантами), блокуючи, таким чином, вплив негативних емоцій, ставлячи слухача (курсанта) в центр навчального процесу.

На нашу думку, для того, щоб реалізувати слухачем (курсантом) мотив, опанувати прийомами самоосвіти, потрібно поставити й виконати ряд проміжних цілей: навчитися бачити віддалені результати власної навчальної діяльності, продумати її етапи, методи та прийоми самоконтролю. Вимоги до навчання, що відповідають певному рівню якості підготовки військових фахівців, повинні зростати у міру адаптації до них слухачів (курсантів), але щоразу рівень таких вимог мусить відповідати потребам найближчого їх професійного розвитку. На тлі цього, кожному слухачеві (курсантові) повинна бути надана можливість вибору тих засобів навчання, методів і форм роботи, які

Питання педагогіки

відповідають його індивідуальним особливостям, знайомитися з технологічними системами, стилем діяльності провідних фахівців, накопичувати сучасні методичні розробки, діагностичні методики, посібники, інноваційні навчальні матеріали. Необхідне стимулювання й активізація творчого потенціалу, своєчасна допомога, корекція дій слухача (курсанта) під час реалізації наміченої для нього індивідуальної програми з тим, щоб забезпечити успіх його навчальної діяльності і якісно сформувані основні фахові вміння і навички.

Таким чином, фахова підготовка слухачів (курсантів) на основі індивідуалізації процесу навчання дасть можливість забезпечити високий рівень їх пізнавальної активності, створити атмосферу

суб'єкт-суб'єктних відносин з метою досягнення прогнозованих результатів.

Поряд з цим перспективними напрямками подальших досліджень даного питання можуть стати теоретико-методологічні засади особистісно зорієнтованого навчання, методика індивідуального підходу в навчанні, педагогічні умови організації самостійної роботи слухачів (курсантів), внутрішня та зовнішня мотивація навчальної діяльності, способи самостійної позааудиторної роботи, оптимізація управління процесом засвоєння знань, навиків, умінь, індивідуалізація та диференціація навчання, форми контролю навчально-пізнавальної діяльності слухачів (курсантів) у контексті педагогіки співробітництва тощо.

Література

1. *Андрущенко В.П.* Національна доктрина розвитку системи освіти України в XXI столітті // Науковий вісник Миколаївського державного педагогічного університету. Педагогічні науки. Збірник наукових праць. – Миколаїв: МДУ, 2003. – Випуск 5. – С. 26-29.
2. *Бех І.Д.* Особистісно-орієнтований підхід у вихованні // Професійна освіта: педагогіка і психологія: Українсько-польський щорічник / За ред. Т.Левовицького, І.Зязюна, І.Вільш, Н.Ничкало. – Ченстохова-Київ, 2000. – С. 331-350.
3. *Володько В.М., Солдатенко М.М.* Індивідуалізація навчання студентів // Педагогіка і психологія: Вісник АПН України. – 1994.- №3. – С.91-99.
4. *С. Гончаренко.* Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
5. *Сисоєва С.О.* Освіта дорослих: технологічний аспект // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Науково-методичний журнал. – 2004. – Випуск 3. – С.184-187.
6. *Володько В.М.* Індивідуалізація процесу навчання як принцип неперервної педагогічної освіти / Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми: Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції у 6-ти книгах. – Чернівці: Митець, 1996.- кн.. 5. – с. 85-87.
7. *Крутецький В.А.* Психологія: Учебник для учащихся педучилищ. – М.: Просвещение, 1980. – 352 с.
8. *Костюк Г.С.* Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості / Заг. Ред. Л.М. Проколенко. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
9. *Інструкція* про організацію освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах Збройних Сил України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України, затверджена наказом Міністерства оборони України та Міністерства освіти і науки України 13.04.2005 № 221/217.
10. *Ананьев Б.Г.* Индивидуальное развитие человека и константность восприятия. – М.: Просвещение, 1968. – 334 с.
11. *Семенов И.М.* Индивидуальность. Большая советская энциклопедия. Т. 10. – М.: Изд. Сов. Энциклопедия, 1972. – 188с.
12. *Общая психология* / под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – 431с.
13. *Мерлин В.С.* Лекции по психологии мотивов человека. – Пермь, 1971. – 257 с.